

РЕЦЕНЗИЯ

от д-р Петя Любомирова Кабакчиева, професор в Катедра Социология, ФФ, СУ „Св. Кл. Охридски“

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по: област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата докторска програма Социология

Автор: Росица Кирилова Любенова Тема: „Управляемост на социалистическото всекидневие: “Държавна сигурност” между свидетелските ретроспекции и официалният дискурс“

Научен ръководител: доцент д-р Светлана Темелкова Събева, ПУ „Паисий Хилендарски“

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № РД – 21-241 от 07.02.2023 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Управляемост на социалистическото всекидневие: “Държавна сигурност” между свидетелските ретроспекции и официалният дискурс“ за придобиване на образователната и научна степен „**доктор**“ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма Социология. Автор на дисертационния труд е Росица Кирилова Любенова – докторантка в редовна форма на обучение към катедра „Социология и науки за човека“ с научен ръководител доцент д-р Светлана Темелкова Събева от ПУ „Паисий Хилендарски“.

Представеният от Росица Любенова комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ, включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд; автобиография в европейски формат; протокол от катедрения съвет, свързан с докладване на готовността за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд; дисертационен труд; автореферат; списък на научните публикации по темата на дисертацията; копия на научните публикации; списък на забелязани цитирания; декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи; справка за спазване на специфичните изисквания на съответния факултет.

Докторантът е приложил 6 броя статии, публикувани в едно индексирано и в реферирани издания. Едната от публикациите е на английски език, по същество тя повтаря публикацията в престижното списание „Балканистичен форум“. Има декларация

за оригиналност на представената дисертация, а и аз самата не съм забелязала плагиатство.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Още тук ще уточня, че не познавам лично Росица Любенова, така че този параграф се основава на данни от автобиографията. Росица е родена през 1981 г.. Явно е много ученолюбива, защото има доста дипломи. Завършила е с отличие престижната езикова гимназия „Иван Вазов“ в Пловдив и вероятно логично след нея се насочва към филология – дипломира се от специалност „Българска и руска филология“ в ПУ „Паисий Хилендарски“ през 2004 г., като междувременно специализира Журналистика, пак там. 2005 г. вече е магистър по туризъм, завършвайки специалност „Културни и социални дейности в туризма“, отново в ПУ. От 2007 до 2011 учи Социология в ПУ и се дипломира с грамота за отличен успех през 2012 г., като от 2014 г. вече е редовен докторант в Катедра „Социология и науки за човека“ с научен ръководител доц. Светлана Събева. Междувременно работи като преводач и педагог; и като хоноруван асистент в същата Катедра. Владее руски, италиански, английски, испански езици. Обръщам внимание на тази дълга образователна биография и на знаенето на езици, защото в дисертацията се откроява чувствителността ѝ към прецизиране на употребата и изследване на етимологията на различни термини. Като докторант е участвала в редица конференции, както и в два научно-изследователски проекта. Има повече публикации от депозираните б за защита на дисертацията ѝ. Има и две специализации – за един месец в Università per Stranieri, Перуджа, Италия и за четири месеца в La Sapienza – Università di Roma, Рим, Италия. Цялата и биография е свидетелство за неуморен ученолюбив дух, фокусиран върху образованието – собственото и на други хора, не случайно през 2019 г. получава Почетна значка на Пловдив за изявени педагози. Написването на дисертация е естествен етап от този биографичен път.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Темата на дисертацията – „Управляемост на социалистическото всекидневие: „Държавна сигурност“ между свидетелските ретроспекции и официалният дискурс“ - определено е находка и не ми е известно някой сериозно да е разработвал точно такъв ракурс към социализма – техниките на ДС за управляемост на всекидневието и преживяването на резултата от тези техники. В този смисъл тя е безусловно оригинална, а и актуална от гл.т. на все още нерешените задачи спрямо осмислянето на близкото ни минало. Бих казала, че поставените цели са целесъобразни, но твърде амбициозни за една докторска дисертация, защото обхватът на темата включва управляемостта на социалистическото всекидневие на две нива. Цитирам: „От една страна, ще се търсят отговори на въпросите, свързани със същността, начините на създаване, конституиране и функциониране на тази хипотетично специфична управляемост на социалистическото всекидневие, а оттук ще се разгледат начините на създаване и прилагане на властовите ресурси от държавната власт и нейните институции. От друга страна обаче, не по-малко важно ще е социоаналитичното промисляне и открояване на афективните преживявания

на потопените в това социалистическо всекидневие хора, чиито „споделени“ (под различни форми) разкази, са изключително ценни за добиването на плътност и дълбочина на проникване в неизследваните терени на предполагаемата и характерна за хората, живели социализма и техните потомци, травматичност.“ /с.4, Автореферат/. При това целта е да се обработи огромен корпус от материали. Тази многопластовост на поставените задачи и желание да се обхване този корпус предполага написването на стотици и стотици страници, така че разглеждам дисертацията като едно успешно начало на изследователски път в тази област. Тук трябва да се уточни, че фокусът е върху определена група от хора, били обект на репресии по време на комунистическия режим, но по принцип изследването може да обхване и по-широка група от гл.т. на управленските техники на ДС, на нейния всеобхватен поглед, който внимателно следи за всякакви, според този поглед, възможни отклонения от „нормалното“ всекидневие на „социалистическия човек“.

4. Познание на проблема

Докторантката определено познава полетата, в които работи – използвам множествено число, защото дисертацията трудно се помества в едно поле – формално тя е в полето на „историческата социология на социализма“, но за проясняване на интересуващия я проблем се основава на подхода на Мишел Фуко – за техниките на управляемост; на феноменологичната традиция, както и на български автори изследвали всекидневието като Кольо Коев и Александър Кьосев; на рефлексивната социология на Пиер Бурдийо, на набора от понятия на социоанализата на самонаследяването – Бурдийо, Деян Деянов, Светлана Събева, Тодор Петков; на Юрген Щрауб за трансгенерационно предавана травма. Теоретичната грамотност на докторантката е впечатляваща. Същевременно тя е ползвала и огромен корпус от източници: А/ За официалния комунистически дискурс - архивът на Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, както и публикуваните от Комисията документални сборници; Пловдивския, Благоевградския и Великотърновския държавни архиви; броеве на Държавен вестник. Б/архив на свидетелски ретроспекции, включващ както дневници, писани по времето на социализма, така и мемоарна литература, сборници със спомени, издадени след 1989 г., един документален филм и т.н., както и направени за целите на дисертацията през 2018 г. шест наративни интервюта със социоаналитични елементи.

5. Методика на изследването

Изброените по горе автори и научни традиции задават методологията на изследването. Конкретните методологически перспективи в първа глава включват „двойна“ изследователска стратегия: „акцент върху управленските мерки и императиви, свързани с диспозитивите на сигурност и тези на провежданата биополитика, а от друга страна, проследяване на тяхното въздействие и специфичните ефекти, които оказват върху всекидневието на социалистическите хора“, а във втора глава фокусът е върху

„социоаналитичния анализ на ретроспективните или написаните-там-и-тогава свидетелства“, т.е. авторката предлага преобърнатата перспектива на техниките на управляемост – през изстраданите „ядра на стигматизиращ опит“ /Св.Събева/. Използва се и дискурсивен анализ, както и наративни интервюта със социоаналитични елементи.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертацията се състои от увод, две глави, заключение и три приложения – анализ на филм и два типа въпросници. Библиографията включва архивни материали и 186 източника, от които 148 заглавия на български език, 12 на руски, 12 на италиански, 10 на английски, 3 на френски, 2 на испански.

Първата глава, със заглавие „Теоретични траектории на управляемостта“, очертава теоретичната рамка на изследването и обосновава релевантността на използваните понятия и на изследвания исторически период – от 1944 до 1954 и от 1955 до 1967 г. по типологията на Момчил Методиев и Мария Дерменджиева. Логиката за избора на тези два периода е свързана с изследването на двата типа уязвимост, които авторката въвежда – тази на първото поколение – усвоената уязвимост; и тази на наследниците му, проявила се във втория период – унаследената уязвимост. Тъй като коментирах погоре използвания теоретичен апарат, както и намерението за прилагане на двойна изследователска стратегия, няма да се спирам на тях отново.

Втората глава „Социоаналитични аспекти на социалистическото всекидневие“, както вече бе отбелязано, „има за цел да представи различна гледна точка към социалистическото всекидневие чрез социоаналитичния анализ на ретроспективните или написаните-там-и-тогава архивни свидетелства“. По същество тя трябва да представи анализа на емпиричния материал през призмата на теоретичната методология, експлицирана в първа глава. Главата редува анализ на официалния дискурс на ДС с анализи на ретроспективни свидетелства на различни респонденти. В началото се представят и се прави типология на източниците, които са ползвани – в една или друга степен - при писането на дисертацията. Анализира се *трансгенерационно предаваната травма* (Щрауб) през поколенческия сблъсък, представен в документалния филм на режисьорката Божина Панайотова *Червено, твърде червено*. Следва интересният анализ на конструирането на образа на врага в документите на ДС и как чрез него се създават и утвърждават социалните различия. В последната част се прилага социоаналитичен поглед към четири случая на травматично обживяване на социалистическото всекидневие. Първият, назован „от извънредност към увреденост“ разглежда „случаят Радка Кацарова“ и анализира едновременно техниките на увреждане на всекидневието – стигматизацията на произхода, изселването, лишаването от вещи и дом и т.н. и травмата и дистанцирането от себе си в опит за справяне с травмата - „дискурсивното, телесно и документално миметиране на един „нов-аз“ като „аз“ с цел съхраняването на себе си и произхода“/с. 170/. Вторият случай разглежда *противоречивото наследство на Борислав Кънев*, чиято майка е

била ятачка, а баща му - концлагерист –комунист, който обаче се разочарова от комунистическата идея, става николапетковист и като такъв е убит през 1951 г. Третият случай, назован „ Нямах никой, към когото да се обърна!“, разглежда случая на Ана Янкова и травматичния и опит през лишаването и от жителство и бягството от произхода, но и травматичния опит на дъщерята, възпитавана да бъде правоверна пионерка и комсомолец , но в крайна сметка застигната от произхода си - не я избират за дружинен ръководител заради родителите ѝ. Накрая е представена трансгенерационно предаваната уязвимост през интервюто със Зоя Енева, дъщеря на анархисти. През интервютата с майката и дъщерята е въведено важното разграничение между *унаследена* и *усвоена уязвимост*.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

1. Дисертацията има теоретично значимост от гл.т. на изследването на едно ново интердисциплинарно поле в социалните науки, което, ако трябва все пак да се помести някъде, е в областта на историческата социология на социализма. Както отбелязах в началото, темата на дисертацията е находка и изследването на техниките на управляемост на ДС и влиянието им върху социалистическото всекидневие е иновативно, продуктивно и задължително трябва да продължи.

2. От гл. т. на техниките на управляемост отчитам като принос прилагането на преобърнатата перспектива към тези техники – през преживяването им от хората и ефектите върху техния живот, намиращи израз в специфичната „*управляваност* на собственото всекидневие и неговото преживяване“ и в преживяването на т.нар. *ядра на стигматизиращ опит /Събева/*

3. От гл.т. на анализа на социалистическото всекидневие заслужава внимание и крие иновативен потенциал въвеждането на понятието *извънредно всекидневие* като състояние предшестващо *увреденото всекидневие*.

4. Социоаналитичното вглеждане във всекидневието през призмата на преживяването на уязвимост е важно и въвеждането на дистинкцията между *унаследената уязвимост* – уязвимост, привнесена в живота на следващото поколение от родителското, и *усвоените уязвимост*, характерна за първото, родителското поколение, е авторски принос.

5. Иновативен и значим е дискурсивният анализ на документите на ДС на образа на врага и на социалните различавания в тях.

6. Социоаналитичният анализ на транспоколенческите травми и сблъсъци е продуктивен и трябва да се работи още в тази насока.

7. Методологически принос може да е въвеждането на наративно интервю със социоаналитични елементи, но това трябва да се доразвие.

8. Оценявам чувствителността и прецизността от гл.т. на употребата на термини и понятия в анализите на текстовете – например анализът на употребата на

„елементи“ в документите на ДС. Също много плодотворно поле на бъдещо изследване.

9. Описан е много богат и добре типологизиран архивен и свидетелски материал. За съжаление не е използван в тази пълнота в дисертацията. Разграничението на различните наративи и начини на преживяване на уязвимостта в тях е добре да бъде предмет на следващо изследване.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Както отбелязах, докторантката е приложила 6 броя статии, публикувани в едно индексирано и в реферирани издания. Едната от публикациите на английски език, тя е сходна с публикацията в престижното списание „Балканистичен форум“, засяга социалистическото семейство като биополитически диапозитив. Другите две анализират дискурсите за врага на ДС, а последните две засягат проблема за социоаналитичните аспекти на уязвимостта при социалистическия човек. Тъй като техните идеи са инкорпорирани в дисертацията не намирам необходимо да ги коментирам отделно. Ще отбележа, че статиите са компетентно и професионално написани. Докторантката има достатъчно цитирания за един млад човек, има и позитивна рецензия на руски език за статията ѝ „Социалистическая семья как биополитический диспозитив“, представена на научна конференция.

9. Лично участие на докторанката.

Безспорно дисертацията е авторски труд на докторантката, отразяваща, разбира се, влиянието на нейните колеги от Катедра Социология и науки за човека.

10. Автореферат

Авторефератът коректно отразява анализите и заключенията в дисертационния труд, направен е според изискванията и добре представя приносите на докторантката.

11. Критични забележки и препоръки

Като цяло бих препоръчала по-голям фокус на изследването, което постоянно прескача от концептуализацията на техниките на управляемост и тяхното приложение от ДС, но и по принцип на комунистическата власт, към социалистическото всекидневие и преживяването му от първото поколение, от роднини на първото поколение, от следващо поколение, донякъде и от агентите на държавна сигурност и т.н. Малко разпиляно ми изглежда изследването и трудно се следи.

Трудността при четенето и осмислянето ми се засилва от постоянното търсене от страна на докторантката на аналог между конкретни теоретични тези и емпирични доказателства и изводи. Сякаш теорията търси своите емпирични доказателства, а не обяснява определена ситуация. При това мисля, че на моменти теорията се насилва – едновременно и постоянно използване на Фуко, Бурдийо, Шютц, Зимел, Марсел Мос, Джон Лок, Зимел, Щрауб, български автори, ми идва в малко в повече. Под въпрос е дали и доколко вижданията на Фуко могат да се отнесат към социалистическото

общество, като едновременно се допуска аналогия с пастирската власт /вероятно по коректно, има изследвания в този аспект/ и с дисциплинарната власт и биополитиката /Тук позоваването на А. Бунджулов е по-коректно/. Ако се публикува дисертацията, или части от нея, езикът задължително трябва да се опрости, не е необходимо постоянно показване на владеенето на теорията при анализа на емпиричните случаи.

Както отбелязах, посоченият архивен материал и свидетелства не са използвани в тяхната цялост в текста. Може да се направи анализ на различното говорене, на различната споделеност на уязвимост в различните типове свидетелства.

12. Лични впечатления

Нямам лични впечатления от Росица Любенова.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд съдържа научни резултати, които представляват оригинален принос в науката и отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“.

Дисертационният труд показва, че докторантката Росица К. Любенова притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност Социология като демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“** на Росица К. Любенова в област на висше образование: **област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма Социология.**

31.03. 2023 г.

Рецензент:

Проф. д-р Петя Кабакчиева